ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 005.336.4:33

Галина ОСТРОВСЬКА

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ, ЗАСНОВАНОЇ НА ЗНАННЯХ

Проведено теоретичне узагальнення підходів до економіки, заснованої на знаннях, як до інноваційної економічної системи. Розглянуто проблему пошуку нової парадигми соціально-економічного розвитку економіки країни. Здійснено комплексне осмислення сутнісних характеристик і суспільних трансформацій, а також причин і факторів, які впливають на становлення економіки. Висвітлено особливості становлення економіки, заснованої на знаннях. Аргументовано, що "знаннєва" економіка характеризується наукоємністю, усебічною інтелектуалізацією суспільного виробництва і на сучасному етапі соціально-економічного розвитку набуває практичних контурів в усіх ринково розвинених країнах світу як найважливіший напрям економічної політики. Окреслено загальносвітові прогресивні тенденції, зокрема глобальний характер функціонування економічних систем та посилення їх соціальної спрямованості.

Наголошено на ключовій ролі людського капіталу, який за певних інституціональних умов перетворюється на найважливіший фактор розвитку економічної системи, заснованої на знаннях. Обґрунтовано думку, що в новій парадигмі суспільного розвитку головною соціальною метою має стати людина і її розвиток – інтелектуальний, культурний, трудовий, духовний, моральний, соціальний. Доведено, що роль людини в економічній системі потребує її розгляду не лише як провідного елементу процесу виробництва й управління, а й як потужного і перспективного ресурсу, що володіє багатим потенціалом і здатністю до саморозвитку.

Виявлено основні проблеми інноваційного розвитку економіки України через оцінку готовності її переходу до економіки знань. Окреслено умови для переходу України до нової форми соціально-економічного розвитку суспільства – економіки, заснованої на знаннях, які в даний час спрямовано на сприяння реформуванню економіки. За результатами досліджень запропоновано сфери застосування наукових розробок, що дають змогу створити системні передумови для формування економіки, заснованої на знаннях.

Ключові слова: *постіндустріальне суспільство; економіка, заснована на знаннях; мережева економіка; глобальна економіка; нова економіка; індустріальна економіка; постіндустріальна економіка; інноваційна економіка; інформаційна економіка; інституціоналізація економіки.*

JEL: F 29, O 10, O 32

© Галина Островська, 2016.

Постановка проблеми. Філософія життєдіяльності більшості ринково розвинутих країн у XXI ст. базується на новій парадигмі суспільно-економічного розвитку – економіці, заснованій на знаннях, за якої основними чинниками соціально-економічного прогресу стають інформаційні ресурси та знання. Це висунуло перед світовою економічною думкою актуальні завдання розробки інструментарію розбудови економіки знань, модернізації національних інноваційних систем і венчурних інституцій, вироблення та поширення комп'ютерно-інформаційних і бізнес-комунікаційних технологій, а також підвищення, ефективної практичної реалізації та самозростання інтелектуального потенціалу компаній. Початок XXI ст. підтверджує, що сучасна модель соціально-економічного розвитку в подальшому дедалі більшою мірою ґрунтуватиметься не на традиційному природно-ресурсному забезпеченні у матеріально-речовому вигляді, а на новітніх знаннях та інформації, що здатні значною мірою замінити традиційні види матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, залучених для ведення бізнесу. Інакше кажучи, в основу згаданої парадигми покладено нову якість знань, своєрідні технології їхнього генерування та розповсюдження, а також підвищену відповідальність особистості перед соціумом, майбутніми поколіннями та навколишнім природним середовищем за наслідки власної бізнес-діяльності тощо.

Зміст, швидкість і непередбачуваність цих змін змусили багатьох авторитетних фахівців бізнесу говорити про нові підходи до його успішного розвитку, про нові моделі і навіть парадигми сучасного менеджменту, включаючи і ті, що повністю заперечують сам менеджмент, маркетинг, стратегію тощо в їх традиційному розумінні [1, с. 14]. Одна з характерних глобальних змін сучасності, яка радикально впливає на систему менеджменту, – це нерівномірний перехід різних країн (націй) до економіки, заснованої на знаннях. Становлення знаннєвої економіки та формування провідних позицій творчої праці висувають ряд теоретичних проблем, зумовлених особливостями епохи переважання інформаційних продуктів і технологій. У ході новітніх соціальних, економічних та інституційних трансформацій змінюється роль держави, правила та форми її участі в економіці, а також механізми взаємодії з приватним сектором. Концепція економіки, заснованої на знаннях, поступово стає основною теоретичною базою політики економічного зростання, розкриває нову роль і місце інтелекту людини в інформаційному суспільстві.

Цей етап технологічної еволюції для України є як викликом, так і "вікном можливостей", визначальним стратегічним вектором розвитку, у тому числі в національній сфері людських ресурсів, яка характеризується недостатньою кількістю високоінтелектуальних та інноваційно-компетентних працівників з багатьох напрямів економіки, включаючи промисловість.

Таким чином, початок третього тисячоліття розвитку людської цивілізації є таким собі "психологічним рубіконом", націлює дослідників суспільно-економічного розвитку на нову якість осмислення змін, що відбуваються. Мається на увазі не абстрактна дослідницька повинність, а імператив виявлення соціокультурних, господарських і морально-економічних умов і чинників, що визначають стратегію розвитку цивілізації в доступному для огляду майбутньому. Завдяки сучасним вченим більшість нових явищ у сфері людського розвитку має належне відображення в численних дослідженнях, не перестаючи бути предметом гострих дискусій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні ідеї про формування "контурів", розвиток і ефективність економіки, заснованої на знаннях, внесли Д. Белл, П. Друкер, К. Клок, Дж. Голдсміт, Р. Салмон, Е. Тоффлер, Л. Едвінсон, Ю. Караяніс й Д. Кемпбел та ін.

В Україні серед дослідників цих процесів можна відзначити В. Геєця [2], який у своїх працях наголошує на тому, що під економікою знань ("знанєвомісткою економікою") розуміють економіку, в якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання; А. Колота [3], який розглядає економіку, засновану на знаннях як характеристику стану, етапу розвитку економіки й суспільства, при якому знання виступають визначальним чинником її розвитку; Л. Федулову [4], яка аналізує економіку знань як новий технологічний рівень господарювання; Ю. Бажала [5] і А. А. Чухна [6], які займаються питаннями економічної теорії й вивчають теорію та практику розбудови економіки, що ґрунтується на знаннях; В. Вернадського [7], який виявив і обґрунтував тенденцію швидкого та потужного зростання впливу науки та наукового знання на всі сфери суспільного життя, у тому числі на соціально-політичну сферу та ін.

Останніми роками в світовій і вітчизняній літературі спостерігається своєрідний сплеск досліджень такого роду. Він пов'язаний із тим, що становлення економіки, заснованої на знаннях, має серйозні наслідки для подальшого національного розвитку і благополуччя країн. В умовах глобалізації та інтеграції Україна також не може бути осторонь цих тенденцій і орієнтація на економіку, засновану на знаннях, має бути одним з її національних пріоритетів.

Мета статті є обґрунтування теоретико-прикладних засад визначення пріоритетів, передумов і характерних рис становлення "нової" економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес постіндустріалізації суспільства зародився ще в 1920-ті рр. у глибоких надрах індустріальної епохи. Періодом його активного розвитку є 40–60 рр. XX ст., який визначається більшістю економістів як етап найбільш швидкого господарського зростання всіх індустріальних держав. Середньосвітовий валовий продукт 1950–1973 рр. підвищувався щорічно на 2,9% – в три рази швидше, ніж на часовому відрізку 1913–1950 рр.; темпи зростання міжнародного торговельного обороту становили 7,0% проти 1,3% у попередній період. За цей нетривалий час радикально змінилася структура суспільного виробництва в передових у промисловому відношенні країнах: на тлі різкого зниження ролі видобувних галузей економіки, а також сільськогосподарського виробництва та щодо стабільної частки промисловості у ВНП і зайнятості, інформаційний сектор зайняв одне з домінуючих місць в структурі національних господарств. Менш розвинені країни мали співвідношення згідно з вказаними тенденціями, пропорційне до рівня свого економічного і технологічного розвитку [8; 9].

Зародження теорії постіндустріального суспільства пов'язане з іменами Т. Веблена, Ж. Фурастье, Е. Тофлера, Д. Белла та інших науковців [10; 11], які сформували наукову парадигму нового суспільного устрою. Сучасні дослідники постіндустріального етапу суспільного розвитку пов'язують його становлення і розвиток з наслідками науково-технічного прогресу і викликаним ним зростанням продуктивності праці та рівня життя. Інші вважають, що причина – це виснаження дешевих природних і трудових ресурсів. Треті пояснюють зміни в суспільному способі виробництва інформаційною революцією.

Загалом процес сучасної постіндустріалізації характеризується еволюційним перетворенням суспільно-економічних систем різного рівня, що відбувається значною мірою в результаті активного впливу технологічних трансформацій [12], іллюструючи вагомий внесок технічного прогресу в економічне зростання. Дана закономірність була аргументована в 1957 р. Р. Солоу, який розвинув виробничу функцію Кобба–Дугласа введенням технічного прогресу в ряд факторів виробництва поряд з працею і капіталом.

Згодом в 1970-ті рр. іншим нобелівським лауреатом С. Кузнєцом обґрунтована обумовленість економічного зростання стрімкою еволюцією технологій, що використовуються в економіці. При цьому Е. Тоффлер постіндустріальний етап трансформації суспільства називає новою індустріальною економікою, вказуючи ряд його характеристик: індивідуалізованість, різноманітність, відмова від утилітаризму, гуманізація, створення цінностей за межами ринку [8, с. 47–48].

Процес постіндустріальної трансформації суспільства та економіки на сучасному етапі спостерігаємо за такими основними критичними напрямами:

– формуванням єдиного світового господарського й інноваційного простору, взаємозв'язком усіх явищ і процесів;

– зростанням експорту інтелектуальних послуг і людського капіталу, що характеризується більшою цінністю освіти як ресурсу, що копіюється у людині, а не в природних ресурсах; формуванням нових еліт (технократів, сцієнтистів);

– характером виробничої діяльності, яка більшою мірою трансформується в інтелектуально-інноваційну діяльність, на противагу видобутку, виготовленню і обробці, які відповідають більш раннім стадіям суспільного розвитку;

– технологією, яку називають наукоємною і/або інтелектоємною, тоді як перші дві стадії суспільного розвитку характеризувалися трудомісткою і капіталомісткою технологіями відповідно та високотехнологічними галузями;

– зміною характеру трудової діяльності переважно за принципом "від м'яз до мозку", а отже, підвищенням якісних вимог до персоналу при скороченні чисельності зайнятих у сфері матеріального виробництва та збільшенням кількості зайнятих у сфері послуг;

– перетворенням нової інтелектуальної технології в основний інструмент прийняття управлінських рішень.

Зазначимо, що протягом останніх десятиліть науковці різних галузей знань досліджують причини інтенсивного переходу розвинутих країн на новий ступінь розвитку. Російський учений А. Шарманов зазначає, що, акцентуючи увагу на окремих характеристиках цього ступеня, дослідники ввели у науковий обіг поняття постіндустріального суспільства, інформаційної економіки, інформаційного капіталізму, інноваційної економіки, інтелектуальної економіки, мережевого суспільства тощо.

З метою підбиття підсумків цих дискусій експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 1996 р. підготували спеціальну доповідь, в якій, посилаючись на те, що всі висунуті концепції погоджуються зі збільшенням ролі знання в суспільному виробництві, запропонували для характеристики нового ступеня розвитку використовувати поняття "економіка, заснована на знаннях", визначивши останню як економіку, що безпосередньо заснована на виробництві, розповсюдженні, використанні і захисті знань та інформації [13]. Ця доповідь, окресливши епохальний рубіж, задала новий напрям роботи не тільки згаданій міжнародній організації, а й суспільствознавцям і політикам всіх розвинених країн.

Іноді дослідники, розглядаючи сутність та особливості економіки нового типу, використовують при цьому і термін "економіка знань", і термін "економіка, заснована на знаннях" ("knowlerge-based economy"). Терміни "економіка знань" та "економіка, заснована на знаннях", не належать до одного синонімічного поля, тому не можуть використовуватися для синонімічних замін. Категорія "економіка, заснована на знаннях", відповідає сутності економіки постіндустріального суспільства загалом, а категорія "економіка знань" характеризує певний сектор національної економіки, де створюється інтелектуальний продукт.

Термін "економіка знань" (knowledge economy) уперше використав у 1962 р. американський дослідник Ф. Махлуп для характеристики нового агрегованого виду економічної діяльності – сектору економіки (сектору економіки знань). До сектору знань науковець відносить: освіту, наукові дослідження і розробки, зв'язок, інформаційне машинобудування та інформаційну діяльність [14, с. 38]. У цей період відбувалось стійке зростання секторів, пов'язаних з виробництвом, обробкою і передачею інформації та знань. Висування на передній план господарської діяльності людини і знань свідчило про необхідність кардинальної трансформації когнітивного процесу.

Однак у 1970-ті рр. стало зрозуміло, що економіка знань – це новий тип економічної організації суспільства, в якому вирішальна роль належить сектору знань, а виробництво знань стає джерелом зростання економіки [15, с. 148]. Отже, економіку, що базується на фізичній праці та сільському господарстві, змінила епоха індустріальної економіки, що ґрунтується на використанні природних ресурсів, яку, у свою чергу, змінює економіка, заснована на знаннях.

Термін "економіка, заснована на знаннях" ("knowlerge-based economy"), почав використовуватися, коли виникла потреба у такій категорії, яка б чітко й зрозуміло відображала сутність економіки постіндустріального суспільства, адже з переходом до нього змінюється як сутність економіки країни загалом. так і кожної її галузі. До середини 1990-х рр. категорія "економіка, заснована на знаннях", не мала чіткого визначення. Однак наприкінці 1990-х рр. вона набуває дедалі більшого значення, при цьому і вислів англійського філософа Ф. Бекона "Знання – сила", на нашу думку, знову стає актуальним.

Один з основоположників теорії "економіки, заснованої на знаннях", член ради директорів шведської фінансової корпорації "Скандія" Л. Едвінссон зауважив, що нині "…існує нова комерційна реальність – економіка, заснована на знаннях, – ця реальність трансформує наші уявлення про вартість та концепції її створення. Діюча система фінансової звітності не дає змоги адекватно враховувати інтелектуальні активи. Якщо компанії хочуть бути успішними і розвиватися, їм необхідно створювати рецепти рішень, засновані на знаннях, тобто патентованих комбінаціях як явних, так і неявних знань" [16].

Український науковець Л. Яковенко зазначає, що "…сутність економіки, яка базується на знаннях, відображає широке розуміння цього суспільного феномена, відповідно до якого остання поєднує в собі риси постіндустріальної, мережевої, інформаційної та інноваційної економіки" [17, с. 141–146]. До таких висновків дослідників приводять тенденції й процеси, які спостерігаються в економіці, заснованій на знаннях. Так, її постіндустріальний характер пов'язується з принциповою зміною співвідношення між матеріальним промисловим виробництвом і сферою послуг, суттєвим збільшенням частки останньої (близько 80% зайнятих у найрозвинутіших країнах).

Глобальний мережевий характер економіки, заснованої на знаннях, зумовлює нові ефекти, не властиві економічним системам і економічним благам у індустріальній системі, зокрема, мережевий ефект. Він виникає тоді, коли споживачі оцінюють товар ("мережеве благо") дорожче за умови його сумісності з товарами інших споживачів. Таким чином, "дія мережевого ефекту ілюструє позитивний зворотний зв'язок, який знаходить свій прояв у зростанні граничної доходності, що виникає у випадку, коли динаміка надходження доходів зростає експоненціально" [18, с. 54–55].

Інформаційною економіка, заснована на знаннях, стає завдяки тому, що саме інформація (знання, наука) починає домінувати в будь-якому виробництві та бізнесі.

Розвиненість інформаційної компоненти стає одночасно чинником, індикатором і результатом розвитку країни, регіону, суб'єкта господарювання. Економісти, зазначає О. Тоффлер, виявилися сам на сам із системою багатства, що за кілька десятиліть утратила залежність від ресурсів, які вичерпуються, пройшовши шлях до головного чинника свого зростання – знання [11, с. 174].

Безперечним є той факт, що саме глобалізація й інформатизація стали важливими передумовами виникнення економіки, заснованої на знаннях, сформували основні чинники, які викликали її виникнення, зумовивши її характерні особливості. При цьому підкреслимо тісну взаємообумовленість процесів глобалізації та інформатизації суспільного життя, яка є очевидною, адже "…з одного боку, інформаційні технології спричиняють "стискання" простору, надають можливість швидкої взаємодії між різними точками земної кулі, а з іншого – глобальні процеси лібералізації, транснаціоналізації, інтернаціоналізації виробництва і капіталу дозволяють повсюдно поширювати новітні технології" [19, с. 38].

Сучасна економіка – це інноваційна економіка, в якій знання дозволяють генерувати неперервний потік нововведень, який відповідає мінливим динамічним потребам, а доволі часто й формує ці потреби. Знання лише тоді має значення в економічному сенсі, коли воно реалізується у формі інновацій. Діяльність із виробництва, поширення й використання знань у сучасній економіці відіграє як ніколи важливу роль, визначає її істотні риси і темпи розвитку. Між наукою й технологією виникає нова взаємодія – дедалі більше секторів економіки стають наукомісткими, зростає частка інвестицій у знання, освіту, нематеріальні активи. Йдеться передусім про ключову роль людського капіталу, який за певних інституційних умов перетворюється на найважливіший чинник розвитку економічної системи, заснованої на знаннях.

У сучасній інноваційній економіці знання стали орієнтуватися на економічний результат, а освіта – на вимоги ринку праці. Освіта і наука повинні тісно взаємодіяти, що сприятиме використанню нових знань для створення нових продуктів і технологій, формування кадрового потенціалу для інноваційної економіки [20, с. 327–372]. Розвиток кадрового потенціалу для інноваційної економіки означає, перш за все, інвестиції у формування знань, що пов'язано з рівнем освіти. На сьогодні обсяг сумарних інвестицій у цю сферу розраховується як сума витрат на НДДКР, вищу освіту і програмне забезпечення. Саме ці складові стануть фундаментом розвитку економіки знань.

Таким чином, економіку, засновану на знаннях, слід розуміти як тип економіки, основним фактором розвитку якої є знання, інтелект, нематеріальні артефакти, зосереджені в людському капіталі, і інформаційне середовище, в якому цей капітал застосовується.

Основу економіки, заснованої на знаннях, становлять такі сфери діяльності, як інформатика, мікроелектроніка, телекомунікації, біотехнології та інші, які базуються дедалі більшою мірою не на традиційних (матеріальних) факторах виробництва, а на нематеріальному ресурсному компоненті – на його інтелектуальній складовій, в складі якої роль основного активного елементу виконує інтелектуальний ресурс людини [21, с. 21].

Розвиток економіки, заснованої на знаннях, як неперервно оновлюваний процес вбирає комплекс характеристик; при цьому змінюються джерела створення доданої вартості, яку на попередніх етапах забезпечували промислові індустріальні підприємства конвеєрного типу. Нині домінуючу роль у створенні доданої вартості

відіграють високотехнологічні, наукомісткі виробництва; дедалі більшу частку ВВП забезпечують різні види послуг (у першу чергу, наукомісткі). Сформована пропорція цін на сировину, продукцію, що отримується в результаті її обробки, і на "ноу-хау" становить приблизно 1:10:100 [17, с. 141].

Виробництво знань, вкладання інвестицій в освіту і науку визначають рівень соціально-економічного розвитку країн. Згідно з даними Світового банку, в більшості країн – членів ОЕСР, протягом останніх п'ятнадцяти років зростання доданої вартості в галузях, які ґрунтуються на знаннях, у середньому становило 3%, що стабільно перевищувало темпи загального економічного зростання в традиційних галузях, які не досягали 2,3%. Частка перших у сукупній доданій вартості збільшилася в Німеччині з 51% до 60%, у Великобританії – з 45% до 51%, у Фінляндії – з 34% до 42%. При цьому 85% сукупних світових інвестицій у науку здійснюють країни – члени ОЕСР, 11% – Індія, Китай, Бразилія та нові, технологічно розвинені країни Східної Азії, і лише 4% – інші країни світу, до яких належить і Україна [6], яка має один із найвищих у світі індексів освіченості й потужний науковий потенціал, здатний виконувати складні фундаментальні та прикладні дослідження, і при цьому залишається країною з низькотехнологічною промисловістю та слаборозвиненою інформаційною інфраструктурою. Все це свідчить про те, що Україна наділена такими людськими ресурсами, що в сприятливих умовах знатні продукувати нові знання і технології, однак вони позбавлені можливостей нормального функціонування (недостатнє фінансування науки і освіти, відірваність системи освіти від реальних наукових проблем, низька частка підприємств, що займаються інноваційною діяльністю). Таким чином, країни, наука й освіта яких відстають у розвитку, зазнають обмеження зростання і відчувають більшу напругу, пов'язану в тому числі з відпливом інтелектуальної еліти, втратою можливості використовувати так звану технологічну ренту. Водночас при сприятливому і врегульованому розвитку глобальна економіка, заснована на знаннях, здатна дати відповіді на виклики часу, у тому числі на ті, що виникають у процесі функціонування економіки знань.

Для ефективного використання накопичених досвіду і знань у виробництві та споживанні, а також для дослідження нових процесів і явищ, необхідна система індикаторів, що відображають рівень розвитку сектору підвищеного попиту на знання та загалом економіки, заснованої на знаннях. Як позитивний приклад, можна навести запропоновану Світовим банком систему індикаторів, в складі якої виділяють комплексні показники: індекс економіки знань – KEI та індекс знань – KI [22]:

– економічні стимули та інституційний режим (загальноекономічне середовище сприяє вільному руху знань, впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій та розвитку підприємництва);

– національна інноваційна система (мережа дослідних і "мозкових" центрів, університетів, приватних фірм та організацій, що адаптують глобальні знання і створюють нові знання і засновані на них технології);

– наявність освіченого і професійно підготовленого населення, здатного створювати, розподіляти і використовувати знання;

– динамічна інформаційна і комунікаційна інфраструктура.

У табл. 1 наведені індекси економіки знань, розраховані Світовим банком. Позиції ж України в глобальних рейтингах проілюстровано в табл. 2. Така загальна сутність тенденції інтелектуальної "дифузії" в сучасному соціумі – тенденції його економічної інтелектуалізації.

Таблиця 1

Індекси економіки, заснованої на знаннях, за методикою Світового банку

Ранг	Країна	KEI*	KI**	Економічний режим	Інновації	Освіта	Інформаційно-комунікаційні технології
1	Данія	9,52	9,49	9,61	9,49	9,78	9,21
2	Швеція	9,51	9,57	9,33	9,76	9,29	9,66
3	Фінляндія	9,37	9,39	9,31	9,67	9,77	8,73
4	Нідерланди	9,35	9,39	9,22	9,45	9,21	9,52
5	Норвегія	9,31	9,25	9,47	9,06	9,60	9,10
6	Канада	9,17	9.08	9,45	9,44	9,26	8,54
7	Велика Британія	9,10	9,06	9,24	9,24	8,49	9,45
8	Ірландія	9,05	8,98	9,26	9,08	9,14	8,71
9	США	9,02	9,02	9,04	9,47	8,74	8,83
10	Швейцарія	9,01	9,09	8,79	9,90	7,68	9,8

Примітка. Наведено за [22]

*Індекс економіки знань KEI (The Knowledge Economy Index) – це середня величина з чотирьох індексів (Індексу освіти, Індексу інституційного режиму, Індексу інновацій та Індексу інформаційних технологій і комунікацій).

**Індекс знань KI (The Knowledge Index) – це середня величина лише трьох з них (Індексу освіти, Індексу інновацій та Індексу інформаційних технологій і комунікацій).

Таблиця 2

Позиції України в міжнародних рейтингах

Назва рейтингу	Позиція***
Рейтинг країн світу за Індексом розвитку людського капіталу 2015 (The Human Development Index)	81 (188)
Рейтинг країн світу за Індексом глобалізації 2015 (KOF Swiss Economic Institute, The Index of Globalization)	44 (187)
Рейтинг розвитку Інтернету в країнах світу 2015 (The Web Index)	79 (167)
Рейтинг країн світу за Індексом мережевої готовності 2015 (WEF Networked Readiness Index)	71 (143)
Рейтинг країн світу за Індексом технологічної готовності 2015 (WEF Technological Readiness Index)	86 (140)
Рейтинг країн світу за Індексом інновацій 2015 (The Global Innovation Index)	64 (141)
Рейтинг країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2015 (WEF Global Competitiveness Index)	79 (140)

Примітка. Наведено за [23]

***В дужках наведена загальна кількість країн, які представлені в рейтингу.

Отже, більшість дослідників поділяє точку зору про значний вплив якості людського капіталу на виробничу ефективність і темпи економічного зростання, стверджуючи, що при практично однаковій технічній оснащеності більш конкурентоздатним є той виробник, який створює інтелектуально місткі технології, тобто більш ефективно використовує наявні у нього людські ресурси, причому чим більша компанія, тим більш значущим стає людський фактор:

– якщо на даний час основні відмінності між підприємствами пов'язані з різним організаційно-технічним рівнем виробництва і реалізації продукції, то з плином часу (за простежуваною окресленою тенденцією) "техногенний" фактор відмінностей у конкурентному становищі повинен змінитися "хомогенним" чинником, що визначає, в першу чергу, здатність і можливості (зазвичай інтелектуальні) персоналу [24];

– 42% знань сучасної компанії знаходиться "тільки в головах співробітників", і це найцінніший інтелектуальний ресурс – так звані неявні знання, укладені в досвіді, навичках, компетенціях співробітників [25]. Причому важливою ресурсною особливістю інтелектуальних ресурсів персоналу є їх в деякому сенсі невичерпність за певних умов, що може і повинно бути покладено в основу конвеєризації нових ідей з наступним їх інноваційним втіленням;

– ефективна робота з персоналом у сучасних соціально-економічних умовах може мати в підсумку 90% зростання доходів акціонерів [25].

Таким чином, у новій парадигмі суспільного розвитку головною соціальною метою має стати людина і її розвиток – інтелектуальний, культурний, трудовий, духовний, моральний, соціальний. Роль людини в економічній системі суспільства зводиться до розгляду її не тільки як найважливішого елементу процесу виробництва і управління, а й як потужного і перспективного ресурсу, що володіє багатим потенціалом і здатністю до саморозвитку. Тільки завдяки використанню такого специфічного ресурсу, як людина, її знань, умінь, навичок у даний час можливо досягти значної переваги на ринках – як на внутрішньому, так і міжнародному. Однак для розумного та ефективного використання людського потенціалу потрібно застосувати відповідний інструментарій, що є сукупністю різних форм, методів, за допомогою яких реалізується можливість здійснення управляючих впливів на людину. У цьому контексті питання людського розвитку та інструментів капіталізації в корпоративному управлінні заслуговують особливої уваги.

Відповідно інноваційний розвиток людини може відбуватися під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Тому з точки зору внутрішнього розвитку людини можна говорити про розвиток особистості, духовності, інтелекту, знань, інтелектуального капіталу, а з точки зору зовнішніх чинників ідеться про розвиток соціальної сфери і соціальних відносин.

Новому бізнес-середовищу України, тобто інноваційній економіці, заснованій на знаннях, необхідне адекватне нове лідерство. Лідери, діяльність яких ґрунтується на постійному використанні сучасних знань людини, інтелектуальному капіталі, глибоко розуміють суть сучасного підприємництва, заснованого саме на знаннях і можливостях застосувати ці знання в поєднанні з іншими ресурсами компанії. Крім того. нові фахівці-лідери мають бути творцями так званого сучасного контексту генерування вартості. Основне в такій творчості – цілеспрямована якісна зміна середовища діяльності працівників і компанії, її корпоративної культури таким чином, щоб якісно нове середовище і оновлена культура буквально "зрощували й плекали інтелектуальний капітал". Ці ключові критерії мають стати основними при розробці нової моделі управління як навчальним процесом в українській вищій школі, так і на наступних етапах формування та використання інтелектуального капіталу.

Таким чином, економіка, заснована на знаннях, – це економіка людини творчої з відкритою свідомістю, саме тому людський потенціал – її наріжний камінь. Тут першорядне значення набуває активізація потенціалу людини, його безмежних можливостей, а джерелом цього є саморозвиток, вдосконалення особистості. Реалізація потенціалу – завжди прирощення. Адже це духовний світ людини, і чим більше він актуалізується, тим більше приростає ресурсів. Йдеться про духовні накопичення суспільства. Людський потенціал формується в процесі особистісного глибинного зростання. А. Маслоу дуже точно визначив вищу потребу людини – реалізувати Вище в собі. Найдивовижніші відкриття XXI-го ст. будуть зроблені не на

основі розвитку науки і технології, а завдяки розкриттю людського потенціалу. Дедалі повніша реалізація людського потенціалу, внутрішнє зростання кожної окремої людини безсумнівно впливатимуть на людство загалом.

Зазначимо, що інноваційний розвиток в Україні відбувається за несприятливих умов. Структура нинішнього зростання не відповідає структурі економіки, заснованої на знаннях, що формується, науково-технічний прогрес і відповідно інновації не стали чинниками зростання в Україні. Інтелектуальний потенціал є єдиним джерелом, здатним забезпечити стабільний соціальний розвиток і економічне зростання без пропорційного збільшення витрачання сировинних ресурсів. Однак інтелектуальний потенціал України, накопичений століттями, за останні роки зазнав руйнування в процесі трансформаційної й системної економічної криз. В умовах обмежених природних ресурсів та енергоносіїв економічне зростання можливе лише за капіталізації інтелектуального капіталу підприємства, який дає змогу забезпечити в довгостроковому аспекті стратегічний розвиток організації, а також ефективність національної економіки і держави.

В Україні на сучасному етапі зберігається низка умов, що гальмують розвиток економіки, що ґрунтується на знаннях: по-перше, неготовність вітчизняної промисловості до трансформації нових знань у нові технології та товари (розрив між наукою та виробництвом); по-друге, відсутність адекватної державної надбудови, вираженої в цілях і механізмах науково-технічної та інноваційної політики і здатної забезпечувати взаємодію науки і бізнесу у вирішенні соціально-економічних завдань; по-третє, низька якість державного управління і відсутність системи, яка відповідає сучасним вимогам підготовки та перепідготовки працівників державного апарату всіх адміністративних рівнів.

При цьому особливості сучасного стану формування економіки, заснованої на знаннях, дають змогу розглянути перспективи її розвитку в Україні:

– фінансова й організаційна підтримка високотехнологічних галузей, диверсифікація напрямів досліджень і виробництва згідно з пріоритетами розвитку сучасних технологій; збільшення фінансування наукових розробок; співфінансування державою НДДКР, які виконуються на замовлення бізнесу науково-дослідним сектором за пріоритетними напрямами; розвиток публічно-приватних партнерств для проведення спільної НДДКР;

– введення системи податкових стимулів для підвищення інноваційної активності підприємств;

– створення механізму страхування інноваційних ризиків і ризиків діяльності наукоємких підприємств з метою залучення недержавних коштів для фінансового захисту високотехнологічних галузей;

– формування дієвої нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності (законодавче врегулювання питань, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, правовідносини щодо яких не врегульовані або недостатньо врегульовані спеціальним законодавством; приєднання до міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності тощо);

– створення сприятливого для інноваційного розвитку інституційно-правового середовища, зокрема системної законодавчої бази, ринкових інститутів і механізмів нововведень;

– диверсифікація сфери послуг, збільшення частки телекомунікаційних, фінансових, консультаційних та інших наукоємних видів в їх структурі за рахунок розвитку несировинних секторів економіки;

– створення та популяризація "культу освіти та освіченості", підвищення якості освітніх послуг, їх відповідність потребам ринку праці; зростання фінансування системи освіти;

– впровадження механізму державно-приватного партнерства, в першу чергу, сприяння взаємодії в рамках тріумвірату "освіта-наука-виробництво";

– стимулювання інтеграції наукових та освітніх структур і формування на їх основі апробованих у світі прогресивних форм концентрації інтелектуального капіталу та активізації інноваційної діяльності – технологічних парків і кластерів – "зони сприяння розвитку високих і новітніх технологій";

– розвиток венчурного фінансування й вдосконалення правового регулювання діяльності венчурних фондів;

– розробка і реалізація державних програм з розвитку студентського інноваційного бізнесу (студентських бізнес-інкубаторів і лабораторій); підтримка науково-дослідних та освітніх програм з боку приватних корпорацій;

– інтенсифікація співпраці бізнесу та освітніх структур, підтримка теоретичних розробок у сфері економіки знань, розробка перспективних програм підвищення кваліфікації менеджерів в інноваційних сферах, навчання "менеджменту знань" і його впровадження на підприємствах, підтримка "духу взаємодопомоги";

– створення єдиної державної системи технічних регламентів і гармонізація їх з міжнародними з метою стимулювання інновацій та адекватної оцінки ефективності їх упровадження;

– формування нового світогляду українського суспільства, розвиток інноваційної культури на всіх рівнях управління, пропагування толерантності як основи нового суспільства.

Висновки. Для створення умов стабільного економічного зростання переважно в тих сферах, де Україна є поки ще конкурентоспроможною, необхідна чітка координація дій, спрямованих на модернізацію економіки та суспільства в науковій, технологічній, організаційній та виробничій сферах з домінуванням освіти, науки та інновацій.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вироблення конкретних рекомендацій щодо інтенсифікації переходу вітчизняної економіки до економіки, заснованої на знаннях.

Список використаних джерел

1. *Салмон Р. Будущее менеджмента / Р. Салмон. – СПб. : Питер,* 2004. *– 298 с.*
2. *Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4–14.*
3. *Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / А. М. Колот // Економічна теорія. – 2007. – № 2. – С. 3–12.*
4. *Федулова Л. І. Концепція економіки знань в світовій науковій теорії та практиці / Л. І. Федулова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – № 43 (72). – С. 23–34.*
5. *Бажал Ю. М. Знаннєва економіка – економіка конкурентоспроможності / Ю. М. Бажал // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К. : Б-ка інформ. сусп-ва, 2004. – С. 219–224.*
6. *Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : підруч. / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – 687 с.*
7. *Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.*

8. *Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia-Наука, 1998. – 614 с.*
9. *Иноземцев, В. Л. Расколотая цивилизация / В. Л. Иноземцев. – М.: Academia-Наука, 1999. – 740 с.*
10. *Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 786 с.*
11. *Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2010. – 784 с.*
12. *Мартынов А. В. Об обновленной концепции экономической трансформации [Електронний ресурс] / А. В. Мартынов // Общество и экономика. – 2011. – № 4–5. – Режим доступу : URL: http://viperson.ru/wind.php.*
13. *Шарманов А. С. Эволюция разделения труда в экономике знаний [Электронный ресурс] / А. С. Шарманов. – Режим доступу : http://charmanov.narod.ru/index.html.*
14. *Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М., 1966. – 352 с.*
15. *Друкер П. Наука инновации / П. Друкер // Креативное мышление в бизнесе. Классика Harvard Business Review. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – С. 148–164.*
16. *Edvinsson L. Corporate Longitude. Navigating the Knowledge Economy / L. Edvinsson. – Bookhouse & Pearson, 2002. – 247 p.*
17. *Яковенко Л. І. Інноваційний характер економіки знань / Л. І. Яковенко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 141–146.*
18. *Степаненко С. В. Новітні закони нової економіки / С. В. Степаненко // Науковий вісник [Одеський державний економічний університет]. – 2006. – № 2 (22). – С. 52–60.*
19. *Степаненко С. В. Трансформація відносин власності в умовах формування постіндустріальної економіки / С. В. Степаненко, Л. І. Яковенко. – Полтава : Скайтек, 2010. – 208 с.*
20. *Carayannis E. Open Innovation Diplomacy and a 21st Century Fractal Research, Education and Innovation (FREIE) Ecosystem: Building on the Quadruple and Quintuple Helix Innovation Concepts and the "Mode 3" Knowledge Production System / E. Carayannis, D. Campbell // Journal of the Knowledge Economy. – 2011. – Vol. 2. (September). Is. 3. – P. 327–372.*
21. *Яковлева Е. В. Управление интеллектуализацией персонала промышленных предприятий : моногр. / Е. В. Яковлева. – Омск : Изд-во ОмГТУ, 2014. – 376 с.*
22. *Chen D. The Knowledge Economy, the KAM Methodology and World Bank Operations [Electronic resource] / D. Chen, C. Dahlman // The World Bank. – Mode of access : http://siteresources.worldbank.org/KFDLP/Resources/KAM_Paper_WP.pdf.*
23. *The Global Innovation Index 2015 [Electronic resource] / Effective Innovation Policies for Development. – Mode of access : www.globalinnovationindex.org.*
24. *Клейнер Г. Б. Стратегия предприятия / Г. Б. Клейнер. – М. : Дело, 2008. – 568 с.*
25. *Кравченко К. А. Организационное проектирование и управление развитием крупных компаний: методология и опыт проектирования крупных систем управления / К. А. Кравченко, В. П. Мешалкин. – М. : Акад. проект : Альма Матер, 2006. – 528 с.*

References

1. Salmon P. Budushchee menedzhmenta [Future of management]. St Peterburg: Peter, 2004, 298 p. [in Russian].
2. Geiets B. Kharakter perekhidnykh protsesiv do ekonomiky znan' [The nature of transitional processes to knowledge economy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2004, No. 4, pp. 4–14 [in Ukrainian].
3. Kolot A. M. Innovatsiina pratsia ta intelektualnyi capital v systemi faktoriv formuvannia ekonomiky znan' [The innovative work and intellectual capital within the system of factors for knowledge economy formation]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 2007, No. 2, pp. 3–12 [in Ukrainian].
4. Fedulova L. I. Kontseptsiia ekonomiky znan' v svitovii naukovii teorii ta praktytsi [The concept of knowledge economy in the world research and practice]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 2005, No. 43 (72), pp. 23–34 [in Ukrainian].
5. Bazhal Y. M. Znannieva ekonomika – ekonomika konkurentospromozhnosti [Knowledge economy – the economy of competitiveness]. *Informatsiine suspilstvo. Shliakh Ukrainy – Informational Society. The way of Ukraine*, Kyiv: Library of Informational Society, 2004, pp. 219–224 [in Ukrainian].
6. Chukhno A.A., Leonenko P.M., Yukhymenko P.I. Instytutsional'no-informatsiina ekonomika: pidruchnyk [Institutional-information economy: coursebook]. Kyiv: Znannia, 2010, 687 p. [in Ukrainian].
7. Vernadsky V. I. Nauchnaia mysl' kak planetnoe yavlenie [Scientific thought as a planetary phenomenon]. Moscow: Nauka, 1991, 271 p. [in Russian].
8. Inozemtsev V. L. Za predelami ekonomicheskogo obshchestva [Beyond the economic society], Moscow: Academia-Science, 1998, 614 p. [in Russian].
9. Inozemtsev, V. L. Raskolotaia tsyvilizatsiia [Broken civilization]. Moscow: Academia-Science, 1999, 740 p. [in Russian].
10. Bell D. Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniia [The coming post-industrial society. Experience in social forecasting]. Moscow: Academia, 1999, 786 p. [in Russian].
11. Toffler E. Tret'ia volna [Third Wave]. Moscow: AST, 2010, 784 p. [in Russian].
12. Martynov A. V. Ob obnovlennoi kontseptsii ekonomicheskoi transformatsii [On the new concept of economic transformation]. *Obshchestvo i ekonomika – Socety and economy*, 2011, No. 4–5, from http://viperson.ru/wind.php [in Russian].
13. Sharmanov A. S. Evoliutsiia razdeleniia truda v ekonomike znanii [Evolution of labour division in knowledge economy], from http: // charmanov. narod.ru/index.html [in Russian].
14. Machlup F. Proizvodstvo i rasprostranenie znanii v USA [Production and distribution of knowledge in the United States]. Moscow, 1966, 352 p. [in Russian].
15. Drucker P. Nauka innovatsii [The science of innovation]. *Kreativnoe myshlenie v biznese – Creative thinking in business.* Harvard business review. Moscow: Alpina Business Books, 2006, pp.148–164 [in Russian].
16. Edvinsson L. Corporate Longitude. Navigating the Knowledge Economy. Bookhouse & Pearson, 2002, 247 p. [in English].
17. Yakovenko L. I. Innovatsiinyi kharakter ekonomiky znan' [Innovative nature of knowledge economy]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Bulletin of Poltava State Agrarian Academy*, 2010, No. 2, pp. 141–146 [in Ukrainian].

18. Stepanenko S. V. Novitni zakony novoi ekonomiky [The latest laws of new economy]. *Naukovyi visnyk (Odes'kyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet) – Scientific Bulletin (Odessa State Economic University)*, 2006, No. 2 (22), pp. 52–60 [in Ukrainian].
19. Stepanenko S. V., Yakovenko L.I. Transformatsiia vidnosyn vlasnosti v umovakh formuvannia postindustrialnoi ekonomiky [The transformation of property relations in the emerging post-industrial economy]. Poltava : Skaitek, 2010, 208 p. [in Ukrainian].
20. Carayannis E., Campbell D. Open Innovation Diplomacy and a 21st Century Fractal Research, Education and Innovation (FREIE) Ecosystem: Building on the Quadruple and Quintuple Helix Innovation Concepts and the "Mode 3" Knowledge Production System. Journal of the Knowledge Economy, 2011, No. 2 (September), Issue 3, pp. 327–372 [in English].
21. Yakovlev E. V. Upravlenie intellektualizatsiei personala promyshlennykh predpriiatii: monogr. [Management of personnel intellectualization in industrial enterprises: monograph]. Omsk: Publishing House of the Omsk State Technical University, 2014, 376 p. [in Russian].
22. Chen D., Dahlman C. The Knowledge Economy, the KAM Methodology and World Bank Operations. The World Bank, October 2005, from http://siteresources.worldbank.org/KFDLP/Resources/KAM_Paper_WP.pdf [in English].
23. The Global Innovation Index 2015 [Electronic resource] / Effective Innovation Policies for Development. – Mode of access : www.globalinnovationindex.org.
24. Kleiner G. B. Strategiia predpriiatia [The enterprise strategy]. Moscow: Delo, 2008, 568 p. [in Russian].
25. Kravchenko K. A., meshalkin V.P. Organizatsionnoe proektirovanie i upravlenie razvitiem krupnykh kompanii: metodologiia i opyt proektirovania krupnykh system upravleniia [Organizational design and development management of large companies: methodology and practice in designing large-scale control systems]. Moscow: Academic Project; Alma Mater, 2006, 528 p. [in Russian].

Редакція отримала матеріал 22 вересня 2016 р.